

SZEMPONTOK A NEMZETTUDAT LÉLEKTANÁHOZ

Ha az utóbbi hónapok hazai eseményeit, pontosabban a december óta felmerült nemzetiségi problémákat megpróbáljuk tárgyilagosan megítélni, nem kerülhetjük el, hogy ne foglalkozzunk a nemzettudat bizonyos kérdéseivel, jelesül éppen azokkal a jellegzetességeivel, amelyek a kényesebb helyzetekben való viselkedésünket meghatározzák. Az alábbiakban ezekről lesz szó; úgy gondolom, az itt elmondottak érthetőbbé tehetnek bizonyos dolgokat, továbbgondolásuk és részletesebb vizsgálatuk pedig elméleti szempontból sem lenne érdektelen. Bevallom azonban, hogy engem ezúttal az elmélet nyújtotta szellemi gyönyörűségnél sokkal jobban érdekelnek a gyakorlati következtetések, vagyis az, hogy az elméleti felismeréseket hogyan lehetne kamatoztatni a magyarok és románok közötti párbeszéd hatékonyabbá tételében.

A nemzettudat kérdésével általában a filozófusok szoktak foglalkozni, talán ezért is van, hogy tárgyalása, amennyire meg tudom ítélni, legtöbbször elvontabb szinten mozog. Ez a megközelítés, bármilyen érdekes is amúgy, esetünkben nem egészen célravezető, számunkra hasznosabb lesz a kérdés olyan felvetése, mely inkább a társadalomlélektan körébe tartozik, és szorosan kapcsolódik a szociálpszichológiai személyiségkoncepcióhoz. Ezért könnyen meglehet, hogy a *nemzettudat* terminus használata nem is a legszerencsésebb, jobb lenne talán helyette (*etnikai*) *identitástudatról* beszélni. Ennek azonban ugyanaz lenne a hátránya is, mint az előnye: hogy háttérbe szorulna a nemzet fogalmához kapcsolódó politikai tartalom. Márpedig ha a bajok legfőbb forrását ilyen módon figyelmen kívül hagynánk, az túlságosan is leegyszerűsítene a helyzetet. Ezért maradok meg mégis a *nemzettudat* terminus használatánál.

Mivel a nemzettudat mint olyan közvetlenül nem figyelhető meg, szerkezetére bizonyos tipikus reagálásmódokból következtethetünk. A saját nemzettel/etnikai csoporttal, illetve más nemzetekkel kapcsolatos attitűdök elemzése ismétlődő minták azonosítását teszi lehetővé, ezek a minták lesznek azok, amelyek feljogosítanak arra, hogy egy-egy népre vagy népcsoportra vonatkozólag általánosító értelmű kijelentéseket tegyünk. Ezeknek természetesen csak statisztikai érvényességük van vagy lehet, ha tehát azt mondjuk, hogy „az erdélyi magyarok így meg így viselkednek”, az nem azt jelenti, hogy kivétel nélkül mindegyik, csupán azt, hogy nagy általánosságban, tendenciaszerűen. Bármennyire vitathatónak tűnjék is az ilyen átlagolás (van, akit már attól is a rosszullét környékez, hogy „a magyarok” vagy „a románok”, mondván, hogy adott esetben magyar és magyar között sokkal nagyobb lehet a különbség, mint egy magyar meg egy román között), nem tagadhatjuk le, hogy igenis léteznek bizonyos tipikus reagálásmódok, amit a legjobban – érdekes módon – nem is annyira a „civil” szakemberek ismernek, mint azok, akik a nemzettudat bizonyos vonásait manipulációs célokra használják ki: figyeljük csak meg, milyen pontosan tudják,

mikor mivel lehet százezreket megmozgatni órák alatt! A manipulálók ilyenkor éppen arra számítanak, hogy ez az „átlag” valóban létezik, és ebben a várakozásukban nem is szoktak megcsalatozni.

Induljunk most ki abból a megfigyelésből, hogy a nemzeti identitást érintő kérdésekhez meglehetősen eltérő módon viszonyul az erdélyi magyar, mint a magyarországi, s az erdélyi román is, mint a regáti. (Ez utóbbi különbséget – úgy tapasztalom – a bukaresti román értelmiségiek erősen érzékelik, és hol történelmi okokkal, hol meg vérmérsékleti tényezőkkel magyarázzák, véleményem szerint felületesen.) Ez az eltérés – mely ugyan legtöbbször nem annyira tartalmi vagy minőségi, mint inkább mennyiségi, fokozati – már jelzi, hogy magyar, illetve román nemzettudatról általában beszélni elég kockázatos dolog, ha ezt nem elvontan, hanem „működésében”, „emberközlelől” akarjuk vizsgálni.

A nemzettudat ugyanis, mely végső soron a különbözőség, a másság tudata (az azonosság tudata mellett), nem úgy alakul ott, ahol valamely etnikum kompakt, homogén tömegben él egy nagyobb területen, mint ahol különböző etnikumok élnek együtt.

Vegyük a magyarországi magyarok példáját (habár – alább részletezendő okok miatt – ez sem „tisztá képlet”). Valamikor, úgy négy-öt éves korukban megtudják, hogy ők magyarok, ami számukra úgyszólván tartalmatlan minőség, mert hiányzik belőle a különbözőség evidenciája. Később arról is értesülnek, hogy a világon németek, szlovákok, ukránok, románok, franciák és más népek/nemzetek is élnek, s ők sem egyik, sem másik, hanem magyarok. A különbözőség szétszórtan, sok más népre vonatkoztatva jelenik meg, amelyek közül egyik sincs a közvetlen közelükben, s a nemzettudat is ennek függvényében határozódik meg. Nevezzük ezt a fajta nemzettudatot *diffúz nemzettudatnak*.

A romániai magyarokkal más a helyzet. Mi általában korábban, már két-három évesen megtanuljuk, hogy magyarok vagyunk, vagy legalábbis hogy magyarul beszélünk, hiszen a különbözőség evidenciája ott jár-kelel az utcán: abban az életkorban rendszerint nem értjük meg a románok beszédét, s ha értünk is belőle valamit, nyilvánvaló, hogy az nem magyarul van, hanem románul. Így nálunk a másság tudata nem valami általános, közelebből meg nem határozott ismeret, hanem konkrétan a románokhoz kapcsolódik: az, hogy magyarok vagyunk, esetünkben konkrétan azt jelenti, hogy nem vagyunk románok. Nemzettudatunk tehát kettős meghatározottságú, és szervesen hozzátartozik a pozitív definíció is, a nyelvi-etnikai hovatartozás tudata, és a negatív is, a pontosan azonosított másik etnikumtól való különbözőség tudata. Így aztán, tetszik, nem tetszik, a románok óhatatlanul hozzánk tartoznak, hiszen tőlük való különbözőségünk tudata szervesen beépül személyiségünkbe. Ennélfogva mi egyszerre vagyunk magyarok és nem-románok. Nevezzük ezt a fajta nemzettudatot *fókuszos nemzettudatnak*.

Ez a nemzettudat jellemző mind az erdélyi magyarokra, mind az erdélyi románokra (akik – ellentétben a regátiakkal – szintén nemcsak románok, hanem nem-magyarok is egyszersmind, hiszen mi ugyanúgy hozzájuk tartozunk, akár csak ők hozzánk). Éppen ezért e

két népcsoportnak számos közös vonása van, a legfeltűnőbb az, hogy mindkettő meglehetősen nyűgös társaság. A fókuszos nemzettudatú erdélyi ember ugyanis nagyon intenzíven éli meg magyarság-, illetve románságtudatát, hiszen ő minden nap szembesül ezzel a problémával. Neki folyton definiálnia kell önazonosságát: Erdélyben ha a magyar magyarral találkozik, akkor mint magyar, ha meg románnal, akkor mint nem-román vesz részt az interakcióban, s önmaga meghatározását egyik esetben sem kerülheti meg. Félreértés ne essék: ez nem jelenti azt, hogy az erdélyi ember szükségképpen sovíniszta volna, csupán azt, hogy a nemzeti hovatartozás kérdése az ő számára mindig előtérben van mint fontos és megkerülhetetlen probléma, szemben a diffúz nemzettudatú regáti románnal vagy magyarországi magyarral, aki természetes, problémamentes adottságként éli meg nemzeti/etnikai hovatartozását, ezért számára ez csak rendkívüli helyzetekben válik problémává vagy beszédtémává, nem áll folyton a figyelem előtérben. Ezt a különbséget maguk is jól érzékelik, amint azt például a románok körében is tapasztalni lehet. A regátiak szerint az erdélyiek sokszor túlzásba viszik románságuk hangoztatását, vannak azonban olyanok is, aki alig leplezett irigységgel néznek fel az erdélyiekre, úgy vélvén, hogy azok „igazibb románok”, mint ők, ami alkalmasint egybeesik az erdélyi románok önmagukról alkotott véleményével is. (Ilyen összefüggésben történelmi tartalmán túl is érthetőbbé válik az olyan kifejezések népszerűsége, mint: „Erdély, a románság bölcsője”.) Az erdélyi románok viszont mélységes lebecsüléssel (noha teljesen alaptalanul) úgy vélik, hogy a regátiak nem is igazi hazafiak, hogy nem törődnek a nemzet sorsával, és szentül meg vannak róla győződve, hogy a bukaresti kormány képtelen megérteni az ő sajátos problémáikat. (Emlékszünk még arra a furcsa, sőt paradox helyzetre, hogy 1990 elején, mikor oly nagy hévvel küzdöttek Erdély – senki által nem kért és komolyan nem is javasolt – területi autonómiája ellen, elérték, hogy a kormányban legyen egy saját képviselőjük, az „Erdély kérdéseivel megbízott államtitkár” – Adrian Moțiu személyében –, mintha csak Erdély nem Románia szerves része, hanem egy külön státusú autonóm terület volna!)

A fókuszos nemzettudatú erdélyi magyarok és románok állandó egymásra vonatkozása ambivalens helyzetet eredményez. Egyrészt kölcsönösen szükségét érzik egymás jelenlétének (noha ezt a világért sem vallaná be egyik sem), mert másképpen azonosságtudatuk nélküli az állandó megerősítést. Olykor megható és első látásra érthetetlen helyzeteket teremt ez a furcsaság. Magyarországi barátunk váltig nem értette, miért jelent nekünk akkora lelki problémát az áttelepülés, mikor pedig itt annyi kellemetlenségben van részünk. Mi az, ami annyira hiányozni fog? Azt válaszoltam: nevetni fogsz, a románok. Hiszen ha a mi magyarságtudatunk egyik támpontja az, hogy nem vagyunk románok, akkor ott, ahol nem lesznek románok, honnan fogjuk immár tudni, hogy magyarok vagyunk? Számunkra az áttelepülés az identitás-zavar veszélyét hordozza magában, s aggodalmainkban, ha tudattalanul is, a személyiségünk önvédelme nyilvánul meg. (Nem tartom véletlennek, hogy az innen Magyarországra települt magyar értelmiségiek előbb-utóbb keresnek maguknak

valami olyan elfoglaltságot, amely kapcsolatban van a románokkal: fordítanak, esszéket írnak a román kultúráról, román személyiségekről, román politikai kérdésekkel foglalkoznak stb. Túlságosan leegyszerűsítene a helyzetet, aki ebben csak a nyelvtudásból származó előnyök kihasználását látná.) Ez magyarázza azt is, hogy az az erdélyi magyar, aki idehaza rögtön kikapcsolja a rádiót, ha az román népzenevel próbálja szórakoztatni, hazájától távol, mondjuk Nyugat-Európában két-három hét elteltével már nagy gyönyörűséggel és letagadhatatlan honvágygal hallgatja ugyanazt a zenét. Ebben ugyanis nem-románsága talál magára, s ez ugyanúgy táplálja azonosságtudatát, mintha magyar zenét hallgatna. (Sőt olyan esetekről is tudok, hogy Magyarországra települt erdélyi magyarok időnként román népzene hallgatnak a rádióban, méla nosztalgiával – az ottaniak nagy megrökönyödésére. Hasonló dolgot Németországba távozott romániai németekről is hallottam – elvégre ők sem egyszerűen csak németek, hanem nem-románok is.) Természetesen a románok körében is van erre példa: a hosszabb ideje Bukarestben tartózkodó, számomra teljesen ismeretlen erdélyi román magyar beszédem hallatán boldogan üdvözöl engem, mintha csak régi jó barátok volnánk, azzal, hogy: Mi, erdélyiek tartsunk össze, mert *ezek* itt nem románok! Mármost a bukarestiek. És mondja ezt nekem, a magyarnak! (Ami persze nem jelenti okvetlenül azt, hogy 1990 márciusában ne kiabálhatta volna ő is másokkal együtt, hogy kifelé velünk az országból. De azt mindenképpen mutatja, hogy a fókuszos nemzettudat – mint már jeleztem – nem determinálja az embert eleve sovinizmusra, sőt.)

Ha van olyan, hogy transzilván szellem, az itt elmondottak bizonyosan hozzátartoznak.

Másrészt azonban a fókuszos nemzettudat egy sajátos lelkiállapotot is meghatároz. Minthogy az ilyen nemzettudat szerkezetébe a másik fél is be van épülve mint negativitás, a fókuszos nemzettudatú ember bizonyos mértékben állandóan veszélyeztetve érzi nemzeti/etnikai identitását, mintha csak attól tartana, nehogy ez a negativitás valahogy átmenjen pozitívba, vagyis nem-románból román, nem-magyarból magyar legyen. Ez a veszélyérzet a minimálisra csökken olyan helyen, ahol a másik fél nincs a közvetlen közelben, csak egy-két ember van belőle jelen; nem véletlen, hogy a fent említett szimpátia-megnyilvánulások mind ilyen helyzetben történnek. Ha ugyanis a másik fél nagy tömegben van jelen az ember közvetlen közelében, akkor a veszélyérzet kerekedik felül. Márpedig az együttélésre Erdély legnagyobb részén éppen ez jellemző. Emiatt aztán az erdélyi ember folyton egy sajátos készenléti állapotban van, amit elég nehéz körülírni, leginkább talán ez közelíti meg: egy állandóan jelen levő, de közelebből meg nem határozott veszélyre irányuló tudattalan figyelem. Mivel ez az egész az irracionalitás körébe tartozik, sajnos nagyon könnyen manipulálható, s ha egyszer begerjed, érzévekkel nagyon nehéz rá hatni.

A másik fél jelenléte tehát olyanként tűnik fel, mint ami veszélyeztetheti a nemzeti/etnikai identitást; ez azonban nem jelenti azt, hogy ennek a helyzetnek szükségszerűen állandó ellenségeskedéshez kellene vezetnie. Ha így volna, aligha remélhetnénk, hogy ez a két nép valaha is rendezheti közös dolgait, hiszen a fókuszos

nemzettudat magából az együttélésből származik. A veszély azonban önmagában nem ellenség. Damoklésznek sem ellensége a feje fölött függő kard. A veszély ugyanis passzív, míg az ellenség mindig aktív. A veszélyérzet manipulálásának is ez a lényege: ki kell alakítani a specifikus veszély érzetere amúgy is rendkívül fogékony tömegben azt a hiedelmet vagy meggyőződést, hogy ez a veszély aktívvá, vagyis ellenséggé válik, tehát aktívan kell védekezni vele szemben. (Például olyasmiket kell írni román újságokba, hogy aktiválódnak a magyar revizionista körök, hogy a magyarok nemzetközi összeesküvést szőnek a románok ellen, hogy a románok jogainak megcsorbítására szervezkednek – ezek, ha nem igazak is, biztosan hitelre találnak a magyarok jelenlétét amúgy is veszélyesnek érző románok körében, s mivel irracionális tartalmakat mozgósítanak, az ilyen állításokat nem is szükséges bizonyítani, pusztán kijelentésük is elég ahhoz, hogy nagy tömegeket készítsenek állásfoglalásra, sőt, ha kell, azonnali cselekvésre.) Mivel pedig a veszélyérzet kölcsönös, az egyik fél mozdulatára a másik is mozgásba lendül, s a mindkét oldalon tapasztalható aktivitás kölcsönössé teszi az ellenségképet. Ezért aztán a manipulálók beérhetik azzal, hogy a folyamatot az egyik oldalon elindítják, tovább már nem kell vele vesződniük, mert ez rövid idő alatt öngerjesztővé válik.

Az erdélyi embert azonban ez az irracionális veszélyérzet „békeidőben” is állandó önvédelmi (pontosabban: énvédelmi) beállítódásra készíteti, nemcsak olyankor, amikor tudatos manipulációnak válik áldozatává. Ezért aztán könnyen veszélyt lát ott is, ahol nincs, és rendkívül gyanakvó a másik fél legártatlanabb megnyilvánulásaival szemben is, ha annak nemzeti/etnikai vonatkozása van. („Vajon nem ellenem irányul?”) Érzékenyen, olykor indokolatlan hevességgel reagál minden apróságra, amiről úgy érzi, hogy nemzeti/etnikai identitását vagy érdekeit sértheti.

A veszély irracionális érzetét az erdélyi ember általában megpróbálja racionalizálni és ezzel megindokolni, ez különböző (de amúgy hasonló szerkezetű) hiedelmekhez vezet. Így például a Vatra Românească Szövetség egyes propagandacikkeiben az RMDSZ valami félelmetesen megszervezett, már-már katonai fegyelemmel, csak beavatottak által ismert titokzatos utakon irányított bűnszövetkezetként jelenik meg, amelynek egyetlen célja a románok kisémmizése tulajdon országukban. Jellemző módon valami hasonló szervezetséget feltételeztünk mi is egy ideig a Vatráról, mondanom sem kell, hogy mindkét szervezet mennyire örülne neki, ha a szervezetséget illetően a tizede is igaz volna annak, amit mások róla híresztelnek. A veszély ilyen felnagyításával azonban nyomban elfogadható oka és indoka lesz az aggodalomnak, bármilyen abszurd legyen is ez.

A fókuszos nemzettudatú embert identitásának állandó veszélyeztetettsége a tragikum érzetével tölti el; hajlamos az önsajnálásra. Ezt azonban valami fensőbbes méltóságtudattal csinálja, nemzeti hovatartozását pedig sohasem normális adottságként, hanem fennkölt ünnepélyességgel éli meg, amelybe belevegyül a heroikus helytállás érzése is. Ezért a dolgok és tettek nemzeti tartalmú többletjelentéssel telítődnek. Például a táncházba

rendes körülmények között az ember szórakozni meg. Mi nemcsak. Mi megmaradni járunk oda. Hajlamos továbbá az erdélyi ember arra, hogy ami nemzeti vonatkozásban jó vagy javul, arról szemérmesen hallgasson, mintha csak szégyen vagy illetlenség volna örülni az általános szomorúságban, a rossz dolgokat viszont mértéken felül eltúlozza. Újságainkat ezért a Nagy Erdélyi Bánat lengi be, és ijesztő módon hiányzik belőlük a felszabadító humor. Nem csoda hát, ha a diffúz nemzettudatú regáti román vagy magyarországi magyar, aki nincs eléggé tisztában a való helyzettel, és mindent készpénznek vesz, amit az erdélyitől hall (s ráadásul azt sem érti egészen, miért osztja-szorozza az erdélyi ember folyton a nemzetiségét), komolyan azt hiszi, hogy Erdélyben valami szörnyű nagy baj lehet. Volt szerencsém olyan magyarországi fiatalemberrel találkozni, aki erdélyi utazása után megkönnyebbülve állapította meg, hogy hát azért mégsem lehet itt éppen akkora nagy tragédia, hiszen ő jókedvű vagy legalábbis mosolygó magyar emberekkel is találkozott Erdélyben, sőt látott egy székely embert, aki nyugodtan kaszált! De hát – mondom neki – mit kellett volna csináljon? Vagy te tényleg azt hitted, hogy mi itt egész nap zokogunk?

Külön vizsgálatot érdemelne az Erdélyen kívüli magyar és román sajtó- és másféle szellemi termékek Erdély-képe. Az idősebbek még emlékezhetnek rá, a harmincas-negyvenes évek fordulóján volt divatban az az ének, amelyből idézem: „Szegény székely nép / Akármerre lép, / Akármerre jár, / Az itala könny, / A kenyere sár ...” A román lapok frazeológiája is ugyanilyen jellegű, például: „Ardealul îndurerat” („a fájdalmas Erdély”), „spațiul durerilor noastre” („fájdalmaink térsége”) – vagy a következő idézet: „Nimic nu poate fi mai frumos sub soare decât o bisericuță de lemn în *Ardealul nostru străbun*. Iar Christul zugrăvit în icoană pe sticla de sub bolțile scunde ale lăcașului, *însîngerat și plin de milostivire*, îl simbolizează de minune pe *eroul celei mai mari tragedii din istoria umanității: Neamul Românesc*. Și așa după cum Isus a înviat, de bună seamă că va *învia și acest popor fără pereche*” („Semmi sem lehet szebb a nap alatt, mint egy fatemplomocska a mi ősi Erdélyünkben. A hajlék alacsony boltozata alatt pedig az üvegre festett, *vérző és malasztal teljes* Krisztus-ikon csodálatosan jelképezi *az emberiség történelmének legnagyobb tragédiáját: a Román Nemzetet*. S ahogy Jézus feltámadott, bizonytal *feltámad majd ez a páratlan nép is*” – România Mare, 1990. 6. sz.). Mi ezen csak mosolygunk, és nemigen értjük, miért kellene egy népnek feltámadnia, mikor meg sem halt, sőt nem is úgy néz ki, mint aki halálán volna – de vajon nem ugyanezt gondolták-e a románok is rólunk, mikor januárban a budapesti Sportsarnokban rendezett szép ünnepségen világgá kiáltotta az az ügyes kalapos legényke, amint azt a tévében is láthattuk, hogy: „Feltámadunk!”?

Az eddig említett vonások egyaránt jellemzik az erdélyi románokat és az erdélyi magyarokat, de elsősorban azokat, akik olyan vidékeken élnek, ahol e kettőn kívül nincs jelen más nemzetiség, ezeket viszont hagyományosan régi kapcsolatok fűzik egymáshoz. Ugyanis a fókuszos nemzettudat is vidékenként eltérő lehet. A Bánságban például, ahol több etnikum él együtt, a nemzettudat is többfókuszú: a temesvári magyar nemcsak nem-román,

hanem nem-német (nem-sváb) és nem-szerb is. Az ember azt várná, hogy itt háromszoros legyen az identitást fenyegető veszély érzetének foka; valójában épp fordítva van: az itteni emberek sokkal türelmesebbek a többiek másságával szemben, nem véletlen, hogy Temesváron az iskolák körül sem lett akkora bonyodalom, mint például Kolozsváron vagy Marosvásárhelyen. Úgy látszik, hogy – képletesen szólva – a veszélyérzet mennyiségének összege állandó, ha tehát itt megoszlik háromfelé, akkor egy-egy fókuszra az állandónak csak egyharmada esik, s ennél fogva a szimpátia érzése is sokkal könnyebben megnyilvánulhat. S hogy ez a tolerancia nemcsak és nem elsősorban azzal magyarázható, hogy Temesvár az ország legnagyobb polgári hagyományú városai közé tartozik, azt jól mutatja Máramaros példája: ott a több etnikum együttélése hasonló toleranciát eredményez, holott ez a vidék polgárosodás tekintetében nem fogható Temesvárhoz. Úgyhogy mi már csak ilyen szempontból is sajnálhatjuk, hogy Erdélyben a németek ennyire megfogyatkoztak.

A Székelyföld megint más eset. Ott a magyarok összefüggő területen csaknem homogén közösséget alkotnak, így ezen a vidéken nem is igen volt arra lehetőség, hogy a románokkal való együttélés bensőséges formái kialakuljanak. Nemzettudatuk ezért több tekintetben a diffúz típusúra emlékeztet. Szülőföldjén a székelység nagy része románokkal csak viszonylag későn, az utóbbi hetven esztendőben került közelebbi kapcsolatba, de akkor sem népi együttélés formájában, hanem a más, színromán vidékekről oda telepített (főleg regáti) román tanítók, tanárok, hivatalnokok és más állami alkalmazottak révén. Ezért a székelyeknél a románság fogalma elsősorban a hatalomával kapcsolódott össze, számukra a román nyelv is mindenekelőtt a hatalom nyelve. Márpedig a hatalom sem a két világháború között, sem a második világháború után nem nagyon igyekezett megszerettetni magát a székelyekkel. A hatalommal szembeni általános ellenérzés fokozatosan kiterjedt a román nyelvre is, s ebben a legnagyobb szerepe éppen a hatalomnak volt, amely a román nyelv használatának erőltetésével próbálta magát ezen a vidéken megszilárdítani. Holott tudott dolog, hogy amit az ember kényszerből csinál, azt sohasem fogja megszeretni. Ez a helyzet csupán azt eredményezte, hogy a székelyek hovatovább elkezdtek kinézni maguk közül azokat, akik a román nyelv használatával próbáltak előnyökhöz jutni, mert úgy fogták fel, hogy ezek a hatalomhoz dörgölözve elárulják őket. Így alakult ki sok helyen az a mentalitás, amely kissé végletesen megfogalmazva ebben foglalható össze: rendes ember nem tud románul, s ha tud is, akkor sem dicsekszik vele. A román nyelv megtanulásától való viszolygás, illetve az ilyen tendencia a Székelyföldön valóban megfigyelhető, ha nem is olyan mértékben, ahogyan azt ellenségeink híresztelik. (Másutt Erdélyben ez a probléma nem áll fenn.)

Nagyot tévednek azonban ellenségeink, ha ezt a dolgot azzal magyarázzák, hogy a székelyek sovíniszták, hogy gyűlölik a románokat vagy a román nyelvet mindenestül. Dehogyan! Éppen ez a legérdekesebb az egészben. Hogy a román nyelvtől *mint hatalmi eszköztől* viszolyognak, de amúgy a románokkal és a román nyelvvél semmi bajuk. Ennek

megértéséhez azt is figyelembe kell venni, hogy – különösen a két világháború között – a székelyek elég nagy része más formában is kapcsolatba került a románokkal. Körülbelül 100 000-re rúg azok száma (s ez a székelyek lélekszámához képest csöppet sem elhanyagolható), akik időlegesen a Regátban, főleg Bukarestben találtak munkát, s az ottani diffúz nemzettudatú, tehát az erdélyieknél sokkal toleránsabb román köznéppel nagyon jól össze tudtak férni. Bukarestben ugyanis csöppet sem zavarta őket a román nyelv, minden nehézség nélkül annak tudták tekinteni, ami: a kommunikáció természetes közegének, s nem érezték hatalmi eszköznek, ami ellenük, nemzeti identitásuk ellen irányul. (Elvégre mi sem természetesebb annál, hogy Bukarestben mindenütt – utcán, munkahelyen, hivatalban – románul beszélnek az emberek.) Az emberi kapcsolatokban a románokkal való szívélyes viszony mindmáig fennmaradt, sok román szívesen emlékszik vissza arra, milyen vendégszerető és barátságosak voltak hozzá az emberek egy-egy székely faluban, amikor átutazóban valamiben segítségükre szorult. (Az Erdély más vidékeiről odavetődő, tipikusan fókuszos nemzettudatú magyarokat sokszor még zavarja is ez a szívélyesség, ők ugyanis általában igyekeznek egy kissé távol tartani magukat a románoktól, így védik veszélyeztetettnek érzett identitásukat.)

A székelyek sok tekintetben a diffúzra emlékeztető nemzettudata lehet a magyarázata annak is, hogy az erőszakos asszimiláció ellen elég jól tudnak védekezni (a hatalom elutasításával, ha ez identitásukra tör), viszont a természetes asszimiláció ellen nincs bejáratott stratégiájuk. Otthon, saját biztonságos környezetükben nagy hangon fenekednek, hogy „mi aztán nem hagyjuk magunkat”, de ha más, vegyes lakosságú vidékre vagy éppenséggel román környezetbe kerülnek, könnyen elbizonytalanodnak. Tudok olyan esetről, hogy valamelyik bánási községbe, kivándorolt németek megüresedett házaiba székely családok költöztek, s hiába volt az iskolában magyar tagozat, ők egytől egyig románba adták gyermekeiket. S ez nem lehet egyedi eset, különben nemigen kaphatott volna lábra az a vélemény, amellyel Erdélyben többfelé is találkoztam, miszerint a székelyeknek csak a szájuk nagy. (Vessük ezt össze azzal, amit a fókuszos nemzettudatúak a diffúz nemzettudatúakról tartanak!)

A fókuszos nemzettudat vizsgálatakor tehát számolni kell azzal, hogy ez nem egy egységes, mindenütt egyformán megnyilvánuló viszonyulásmódot eredményez, hanem területi változatai vannak. Legtisztább és legfeltűnőbb formájában olyan hagyományosan vegyes lakosságú vidékeken jelentkezik, ahol csak két nép él együtt – esetünkben a magyarok és a románok. Ilyen helyeken a két nép egymáshoz való viszonyulásában szimmetrikus jelenségek (közös elemek) figyelhetők meg. A közös vonások mellett azonban a nemzettudatnak olyan elemei is vannak, amelyek csak a magyarokra vagy csak a románokra jellemzőek, ezek a kollektív memória körébe tartoznak, és gyakran komplexusszerűen vagy rögeszmés formában jelentkeznek. A magyaroknál ilyen az, hogy mi mindig csak az ígéretekkel maradtunk – s az ezzel járó bizalmatlanság minden ígérettel

szemben, ami ezek azonnali teljesítésének követeléséhez vezet („most vagy soha”, akár van rá lehetőség, akár nincs), vagy a Bolyai Egyetem 1959-beli megszüntetése által kiváltott frusztrációs érzés, a románoknál pedig az 1940-es esztendő: a második bécsi döntés és az azt követő események emléke.

A kollektív memória tartalmai legtöbbször nem az illető közösség egyes tagjainak személyes emlékei, hanem kulturálisan áthagyományozott tudás a másik fél viselt dolgairól. Fentebb csupa kellemetlen dolgot soroltam fel, és nem véletlenül: az ilyen emlékek áthagyományozását ugyanis az működteti, hogy mindegyik fél konkrét események felidézésével igyekszik racionalizálni irracionális veszélyérzetét, erre pedig csak a kellemetlen élmények alkalmasak. Az áthagyományozás tehát szelektív módon működik: a szép élmények ezen a rostán kiesnek, s csak a másik féltől elszenvedett sérelmek maradnak fenn. A kollektív memória tehát a másik felet mindig sokkal rosszabb színben tünteti fel, mint amilyen az valójában (volt). Ez a sötét kép azonban nagyon is alkalmas arra, hogy strukturálja a másik féllal szembeni előítéleteket, s így befolyásolja a hozzá való viszonyulást, s ezáltal a vele szembeni magatartást.

A kollektív memória hagyomány-jellegéből adódik, hogy idő teltével módosulhat, sőt tudatosan módosítható. A Ceaușescu-korszak magyarellenes propagandájának ez volt a legfőbb terepe. Mivel nem vállalhatta nyíltan a fasiszta típusú közvetlen sovén uszítást, a közvetett utat választotta: a románok kollektív memóriáját akarta úgy átalakítani, hogy abban a magyarok barbár gonosztevőkként, elvetemült tömeggyilkosokként jelenjenek meg, akiknek történelmi szerepe kimerült abban, hogy idejöttük óta céltudatosan, semmilyen eszköztől vissza nem riadva megkeserítsék a csupa jó tulajdonságokkal megáldott, jámbor, jóhiszemű és vendégszerető román nép életét. Ez a propaganda arra is ügyelt, hogy a románok elől gondosan elzárja azokat az információkat, amelyek a magyarokat jobb színben tüntethették volna fel. Közben Ceaușescu a testvériségről szónokolt, hiszen jól tudta, hogy nem szükséges nyíltan kirohannia a magyarok ellen, a kollektív memória átrendezése ugyanis megteszi majd a magáét. És ebben sajnos nem is számított rosszul.

Lehet, hogy lesz, aki furcsállani fogja, mégis az a véleményem, hogy mi, magyarok ezzel a propagandával nem is jártunk olyan rosszul – vagy legalábbis kevésbé jártunk rosszul, mint a románok. Igaz persze, hogy ha ez nem lett volna, akkor talán nem ütköznénk most annyi ellenállásba. De még ez sem biztos, hiszen a sovinizmust nagyon könnyű felszítani, ha azt valaki nagyon akarja, még ha nincs is különösebben előkészítve a terep. Egy vonatkozásban azonban határozottan előnyös volt számunkra ez a propaganda. Gondoljuk csak végig: ez a kampány a románok kollektív memóriáját vette célba. Bennünket békén hagyott. Az igaz, hogy nem volt valami nagy élvezet hétről hétre a horthystáknak nevezett magyarok gonosztetteit olvasni az újságban, hallgatni rádióban, tévében, de ne feledjük el: ezek nem nekünk szóltak. Igaz ugyan, hogy a vége felé már kajánul le is fordították ezeket a szörnyűségeket, közölni kellett őket az Előrében meg A Hétben, de végül is ezek nem azt a

hatást váltották ki bennünk, amire a manipulációfelelősök számítottak: ahelyett hogy megaláztak volna bennünket, hogy letörték volna önérzetünket, egy olyan tisztázási folyamat kibontakozását segítették elő bennünk, amelynek most vesszük igazán hasznát. Hiszen gondoljuk el: a románok teljesen védtelenek voltak ezzel a propagandával szemben, nagyon könnyen bedőltek neki, mert úgy tűnt, hogy az ő érdekükben szól, ráadásul a kritikus viszonyuláshoz hiányoztak a kellő információik (itt elsősorban a „széles néptömegekre” gondolok). Bennünk azonban ez a propaganda heves védekezési reakciót váltott ki, aminek következtében rá voltunk kényszerülve, hogy megfelelő énvédelmi, elhárító manőverekhez folyamodjunk. Ennek pedig az lett az eredménye, hogy egyszer s mindenkorra megtanultunk különbséget tenni egy nép és a belőle származó gonosztevők között: tisztáztuk magunkban, hogy a magyarok semmiképpen sem azonosak a propagandaszövegekben horthystáknak nevezett dücsőcsabákkal. S ezzel részünkről el volt intézve a dolog, nem éreztük immár úgy, hogy személyesen bennünket sértegetnek, noha bosszantott a tudat, hogy ez volna pedig a szándékuk. Ebben a differenciálásban aztán mi olyan edzésre tettünk szert, hála az ilyen szövegek gyakoriságának, hogy amikor decemberben a temesvári vagy bukaresti szörnyűségekről értesültünk, szidtuk-gyaláztuk a szekusokat, terroristákat (vagy aminek éppen nevezték őket), de biztos vagyok benne, hogy Romániában egy magyar sem akadt, aki a korábbi propaganda logikája szerint azt mondta volna, hogy „na tessék, ezek a románok”. Ebből mi – remélem, hogy végérvényesen – kigyógyultunk.

Emlékszem, milyen nagy bajban voltunk, amikor 1990 januárjában megjelentek az első nézeteltérések az iskolák körül. Érdeemes megnézni újságainkat, hogy milyen körülírásokkal igyekeznek elkerülni, hogy egyszerűen románoknak nevezzék ügyeink kerékkötőit. Ilyen (de sajnos csak ilyen) szempontból a Vatra Românească Szövetség megalakulása úgy jött nekünk, mint mennyből az angyal, mert ezzel nevet kapott a Rossz, nem kellett immár azon töprengenünk, minek is hívjuk. Attól kezdve újságaink szidják a Vatrát ha kell, ha nem, de a románokat nem bántják.

S ha valaki esetleg úgy gondolná, hogy ez a tisztázási folyamat, a sovinizmustól való eltávolodás esetleg csak az értelmiségiek szűk körét érintette, népi szinten azonban a nemzeti gyűlölködésre való hajlamosság ugyanolyan fokú mindkét oldalon, akkor gondolja végig a következőket. Február 8-án Marosvásárhelyen magyarellenes tüntetés volt, meglehetősen hisztérikus, ahol Ázsiába és egyéb helyekre küldözgettek bennünket. Rá két napra, 10-én nyolcvanezres tömeg vonult fel ugyanott a magyar nyelvű oktatás ügyéért, teljes rendben, fegyelmezetten, mindenki egy könyvvel és egy égő gyertyával a kezében. A tüntetés végén elmondták a Miatyánkot, és ki-ki hazament. Annyit sem mondott senki, hogy „szégyelljétek magatokat a tegnapelőtti napért”. Pedig nyolcvanezer ember együtt már tömeg, s a tömegben a legrejtettebb indulatok is előtörnek – ha vannak. De nem törtek elő, s ez azt jelenti, hogy az elmúlt évtized romboló munkája után mi most a nemzettudat minősége szempontjából sokkal jobb helyzetben vagyunk, mint a románok nagy többsége, akiket a pusztító propaganda

sajnáltnivaló helyzetbe juttatott, amelyből elég nehéz lesz kilábalniuk. (Olyan területen vagyunk, ahol árnyalatokon múlik, hogy valót állítunk-e, vagy valótlan. Ezért mondom el, ha lehet, világosabban: ezt nem úgy értem, hogy a románok körében valami mérhetetlen magyargyűlölet uralkodna; ennek ellenkezőjéről naponta meggyőződhattunk. Hanem úgy, hogy a bennük módszeresen kialakított torz és egyoldalú magyarságkép, illetve a mesterségesen elferdített nemzettudat folytán a románok meglehetősen nagy része rendkívül védtelen minden magyarelles manipulációval szemben, és nagyon könnyű bennük gyűlöletet szítani. Tudom persze, hogy vannak közöttük olyanok is szép számmal, akiknek a nemzeti gyűlölethez nincs szükségük uszítókra, de hogy ezek milyen arányt képviselnek a románok körében, arról alapos felmérés híján nagyon kockázatos volna bármit is mondani. Hasonló felmérést természetesen a magyarok körében is kellene végezni ahhoz, hogy tisztán láthassuk, kivel is állunk szemben. Amit addig is tehetünk: legalább arra ügyeljünk, hogy ha már egyszer megtanultunk differenciálni, előttünk álló, sem könnyűnek, sem rövidnek nem ígérkező küzdelmeink el ne feledtessék velünk.)

*

A kollektív memóriát azonban nemcsak így lehet tönkretenni, hanem fordítva is – és itt szólnék röviden arról, miért nem tiszta formája a diffúz nemzettudatnak a magyarországi magyaroké. (Tiszta formája az ilyen nemzettudatnak alkalmasint nincs is, hiszen minden nemzet esetében sajátos történelmi-népességföldrajzi körülmények színezik, módosítják.) A magyarországi magyarok nemzettudata jelenleg válságban van. A kommunista hatalom ugyanis ezt a népet évtizedeken át, a legutóbbi évekig egy másfajta ideológiával és propagandával nyomorította meg: a proletár internacionalizmussal, amely elítélendő „polgári csökevényként”, majd nem kevésbé elítélendő nacionalizmusként bélyegezte meg a nemzeti értékek ápolását, a nemzeti hagyományokban gyökerező értékorientációt. Ez az ideológia, mely a nemzeti történelem sajátos szempontú átértékelésével a magyar nép bűnösségének sugalmazásáig is elment, nyilvánvaló célt követett: kitörölni a kollektív memóriából a magyar társadalom mindazon hagyományainak emlékét, amelyekkel a szocializmus másutt kidolgozott – de mint kiderült: még ott sem életképes – modelljét sehogyan sem lehetett összeegyeztetni. Ez az agy mosással felérő folyamat oda vezetett, hogy a hetvenes évek végén – egy emlékezetes felmérés tanúsága szerint – a fiatalság legnagyobb részének fogalma sem volt olyasmikről, mint például hogy kik a székelyek, hol élnek, és milyen nyelven beszélnek. (Ez volt az az időszak, mikor az oda látogató erdélyi magyarokat az ottaniak azzal hozták ki a béketűrésből, hogy jóindulatúan megkérdezték tőlük: hogyan tanultak meg Romániában ilyen jól magyarul? Velem ez még 1983-ban is megesett.) De nemcsak a szomszédos országokban élő magyarokra vonatkozó ismeretek terén keletkeztek ilyen űrök, hanem a nemzeti kultúra más területein is, ha nem is éppen ennyire feltűnőek. Nem csoda hát, ha a kommunista ideológia sutba vetése után, mikor a magyar társadalom hozzákezdett mindannak helyreállításához, amit az előző évtizedek elpusztítottak, a sorvadásnak indult

nemzettudat kérdése is az érdeklődés középpontjába került. Hogy ez nemcsak az értelmiség valamely szűkebb körének „okvetetlenkedése”, hanem valóságos társadalmi probléma, azt jól mutatja, hogy a Magyar Demokrata Fórum éppen a nemzeti szempontok előtérbe helyezésének köszönheti választási győzelmét.

Csakhogy: amilyen könnyű a nemzettudat regenerációját programszerűen meghirdetni, éppen olyan nehéz ezt okosan megvalósítani. A társadalomban nagy a kísértés, hogy ezt a folyamatot siettesse. A sietség azonban azzal a veszéllyel fenyeget, hogy az évtizedek során kiesett ismeretek pótlása felületesen, kellő elmélyítés nélkül történik. Márpedig ha a sebtében összeszedett tudásanyag nem integrálódik szervesen egy olyan nemzettudatba, amelyben a józan ítélőképesség szerencsésen egészítse ki a nemzeti érzelmeket, akkor könnyen megtörténhetik, hogy a végeredmény nem az áhított „egészséges” nemzettudat lesz, hanem üres szölamokkal aládúcolt nemzeti szűklátókörűség, amelyre van még példa Kelet-Európában, s amelyről el merem mondani, hogy semmivel sem jobb, mint az elsatnyult nemzettudat.

De ez csak az egyik probléma. A másik az, hogy miután a magyar nemzettudat szerves folytonossága megszakadt, most nem a semmiből ugyan, de majdhogynem újra kell teremteni. Az nyilvánvaló, hogy a kommunista rendszert közvetlenül megelőző időszak nemzettudatához vagy pláne nemzeti ideológiájához nem lehet olyan értelemben visszanyúlni, hogy az minden változtatás nélkül átplántálódjék a mába, hiszen annak olyan elemei is voltak, amelyek az ezredvég Európájában meglehetősen korszerűtlenné lennének, sőt a maguk korában sem voltak éppen rokonszenvesek. Mihez lehessen tehát igazodni? És egyáltalán: meg lehet-e azt állapítani, hogy melyek a nemzettudat megélésében az intenzitás „normális paraméterei”? Hogy a kiinduló helyzet nem megfelelő, az biztos. De lehet-e tudni, mikor kell majd alábbhagyni a nemzettudat felélénkítésére irányuló törekvésekkel, hogy az ne csapjon át a másik végletbe?

Észrevételeim szerint a magyarországiak hajlanak arra, hogy az erdélyi magyarok nemzettudatát mintának tekintsék, ennek intenzitásfokát pedig mércének a maguk számára. Pedig a mi fókuszos nemzettudatunk aligha lesz nekik alkalmas, nekik egy egészséges diffúz nemzettudatra lenne szükségük. A nemzeti értékek, hagyományok iránti érdeklődésünket, az anyanyelvi kultúrához való ragaszkodásunkat persze figyelembe vehetik, arra azonban semmi szükség, hogy „üldözési mániánkat” is átvegyék tőlünk, hiszen ott ezt elég körülményes lenne fenntartani etnikai veszélyeztető híján.

De hogy tulajdonképpen tárgyunkhoz visszatérjek: a magyarországi nemzettudatválság a mi helyzetünket is bonyolítja. A románok nagy többsége ugyanis rendkívül keveset tud Magyarországról, s azt a keveset is rosszul. Romániában a proletár internacionalizmus eszméjét sosem próbálták olyan következetesen alkalmazni, mint Magyarországon, még akkor sem, amikor „divatban volt”, hiszen – hála a román szellemi hagyományok balkáni és ortodox kapcsolatainak – itt soha semmit nem vettek egészen komolyan. 1965-tel kezdődően

azonban a proletár internacionalizmusnak Romániában végképp befellegzett, hiszen Ceaușescu egész politikája arra épült, hogy a nemzeti eszmék előtérbe helyezésével alakítsa ki a rendszert összetartó konszenzust. Itt tehát a proletár internacionalista kurzus félannyi ideig tartott, mint Magyarországon, és éppen akkor szakadt félbe, mikor már meghozhatta volna első „gyümölcsseit”, ha addig is komolyan vették volna. Így aztán a románok, akiknek semmiféle tapasztalatuk sincs arról, milyen is a mesterségesen elsorvasztott nemzettudat, nehezen tudják teljes egészében átlátni a mai magyarországi nemzeti orientáció igazi természetét, és meglehetősen gyanakvóak vele szemben. Az erdélyi magyar kisebbség iránti fokozódó érdeklődést növekvő aggodalommal figyelik, mert ebben nem a több évtizedes hallgatás során kiesett ismeretek pótlásának igényét látják meg, hanem „rejtett céljait” próbálják kitalálni, s ezt a bécsi döntés emléke alapján Erdély Romániától való elcsatolásának szándékával azonosítják, alaptalanul ugyan, de mélységes meggyőződéssel. (Sajnos ehhez időnként egy-egy meggondolatlan magyarországi újságíró valóságtól elrugaszkodó egyéni nézetei is tápot adnak – a mi nagy bosszúságunkra.) Egészen jellemző például, hogyan értelmezik a magyarországi turisták romániai magyarokkal való kapcsolatait: úgy vélik, hogy azok azért járnak ide, hogy fokozzák bennünk a nemzeti öntudatot, sőt a románok ellen uszítsanak. Nem gondolnak arra, hogy ez a dolog inkább fordítva van: akik nemzeti érzelemből tartják fontosnak, hogy ellátogassanak Erdélybe, legtöbbször saját nemzettudatuk felfrissítéséért jönnek, hogy „megmártózzanak” a mi elevenebb magyarságtudatunkban. (Ezt persze a mindent jobban tudókkal elég nehéz lenne megértetni.)

Végezetül, mielőtt abbahagynám (mert befejezésnek nem nevezhetném): a fentebb elmondottak korántsem érintik e kérdés rengeteg ága-boga közül mindegyiket, s a szóba hozottak tárgyalását is inkább vázlatnak kell tekinteni. Ezt az inkább személyes benyomásokon és megfigyeléseken, semmint átfogó kutatáson (szakszerű felméréseken, elemző részlettanulmányokon) alapuló összefoglalót amolyan munkahipotézisként kell felfogni, amely szempontokat adhat egy elvégzendő vizsgálathoz.

Korunk 1990/9. 1102–1113.

(Ahogy ma látom)

Tartom magam ahhoz, amit az utolsó bekezdésben mondtam: munkahipotézis. A tanulmányban szükségesnek tartott felmérésekből ugyan azóta sem végzett el senki egyet sem, készült viszont jó néhány azokhoz hasonló, ezek tanulságai nagyon érdekesek, itt azonban nem térek ki rájuk részletesen, mert egyik sem ennek a munkahipotézisnek a keretében született, az ott mért adatokat tehát csak áttételesen és elég kockázatosan lehet felhasználni arra, hogy lássuk, végül is mennyire helytállóak e hipotézis alap gondolatai. Az azonban talán mond valamit, hogy egy jugoszláviai visszajelzés szerint ott élő olvasói nagyon is értették, miről beszélek én itt.

Továbbra is úgy gondolom, hogy érdemes lenne ezt az egészet sokkal szakszerűbben is megvizsgálni, ha pedig ígéretesnek látszana, kidolgozni, és nem utolsósorban a terminológiáját rendbe tenni. Én ugyan annak idején megmagyaráztam, miért használom éppen a *nemzettudat* szót (noha már akkor jeleztem, hogy nem a legmegfelelőbb, de arra a célra, amire készült, helyi érvénnyel elfogadhatónak véltem), egy rendes tudományos vizsgálatban ez nem maradhat így, mert különben más is úgy fog járni vele, mint én: az elején még egyértelműen 'etnikai identitástudat' értelemben használtam, de aztán úgy beleestem a magamnak állított nyelvi csapdába, hogy észre sem vettem akkor, és a vége felé már 'nemzeti identitás, a nemzethez tartozás tudata, a nemzeti hagyományokhoz való szolidáris viszonyulás' értelmet kap, holott ez a kettő nyilván két igencsak különböző dolog. Hogy az 1990-ben megjelent szöveg a történelmi hűség kedvéért mégis megmaradhasson, de a törést is jelezzem, e mostani közlésében betettem oda egy csillagot, hogy látni lehessen: onnan tulajdonképpen már egy új tanulmány kezdődik, egy másik, akkor szintén nagyon fontos, de ma is meglehetősen aktuális témáról. Ebből az a tanulság, hogy a könnyebb érthetőséget nem a szóhasználat egyértelműségének feláldozásával kell elérni, hiszen világosan és rögtön érthetően beszélni úgy is lehet, hogy közben nagyon ügyelünk a szavak jelentésének állandóságára.

Arra térnék még egy kicsit vissza, amit akkor a romániai magyarokról írtam, hogy tudniillik mi a diktatúra korában nagyon megtanultunk különbséget tenni egy nép, illetve az ahhoz tartozó gonosztevők között, mert csak így tudhattunk védekezni az ellen, hogy minket a dücsőcsabákkal azonosítsanak. (Aki már túl későn született hozzá, hogy tudhatná, mi ez: ezt a Dücső Csabát Ion Lăncrănján szedte elő valahonnét. 1982-ben kiadott *Cuvînt despre Transilvania* c. könyvében részleteket idéz egy ilyen név alatt valamikor 1940 táján megjelent, *Nincs kegyelem!* című szennyiratból, iszonyatosan kegyetlen dolgokat – az, hogy minden románt meg kell ölni, még az enyhébbek közül való –, e hírhedtté vált könyvében pedig Lăncrănján aztán olyanformán ír a magyarokról, mintha bennünket kivétel nélkül mindnyájunkat Dücső Csabának hívnának.) Akkori állításomban, azt hiszem, sok igazság volt, most mégsem vagyok felőle teljesen meggyőződve, hogy vajon nem inkább azt írtam-e le mégis, amit szerettem volna, hogy lett legyen, mint ami tényleg volt. Főleg a szövegbeli „egyszer s mindenkorra” gyanús nekem. Azt azonban mégsem hinném ma sem, hogy semmi igazam ne lett volna ebben, mert sok minden vallott akkor erre, noha azt nem tudhattam akkor sem, ma sem, hogy a nagy társadalmi változatosságban ez végül is hol mennyire érvényesült. És azt sem, hogy hol mennyire sikerült ezt a tudásunkat, ha már a magunk bőrén megszereztük, mindig átvinni más helyzetekre is, vagyis hogy amilyen határozottan tudtuk/tudjuk, hogy Dücső Csaba nem „a magyarok”, tudjuk ugyanolyan határozottan azt is, hogy – kit is mondjak hirtelen? – Gheorghe Funar nem „a románok”.

Az azóta eltelt idő fejleményeit is látva most azt szeretném ehhez hozzátenni, hogy az

ilyen megkülönböztetés nagyon fontos, de az sem lenne jó, ha annyira túlzásba vinnénk, hogy a végén úgy tegyünk, mintha akkor Dücső Csaba már nem is lett volna magyar. (Vagy mintha Ceaușescu nem is lett volna román, hanem cigány – amint ez 1990 elején többször is megjelent egyes román lapokban, a román–cigány barátság és közös múlt nagyobb dicsőségére.) Mert bizony magyar volt ez a Dücső Csaba, és pedig örök szégyenünkre, még ha nem ez lett volna is a polgári neve. Ezt meg azért mondom, mert emlékszem abból az időből az elhárításnak olyan furcsa, ficamos formájára is, miszerint mit beszél ez a Lăncrăjan, hiszen mi nem tudunk semmiféle Dücső Csabáról, valószínűleg nem is létezett, lehet, hogy csak egy álnév! És vajon akkor azt a gyalázatos szöveget már nem is írta senki, hanem úgy bújta elő magát a pokolból? Vagy ezek szerint bárki lehetett a szerzője, akár egy román provokátor is? Sajnos az én fantáziám nem elég tág ahhoz, hogy még ez is beleférhessen.

Már csak azért sem nagyon férhetne bele, mert még ma is bennem van a döbbenete egy gyermekkori tapasztalatomnak, valahányszor eszembe jut. Rejtegetett valaki a faluban egy gyönyörűen nyomtatott albumot a magyarok 1940-beli erdélyi bevonulásáról. Egyszer kölcsönkértük, és gondos körültekintéssel, nehogy meglássa valaki, hazavittük, hogy nézegessük meg mi is. (Hallom is hozzá anyánk figyelmeztetését: „De erről aztán senkinek egy szót se szóljatok, mert apátokat bezárják!”) Nagyon tetszettek nekem a képek, szépek voltak. Mígnem egyszer csak egy olyanhoz értem, ami nemhogy nem tetszett, hanem még el is iszonyodtam formán tőle: három kakastollas csendőr bottal vert egy földön fekvő bocskoros román embert, a képaláírás pedig az volt: „Megbosszuljuk sérelmeinket.” Nemcsak azért döbbszem meg annyira, mert kölyökkorunkban a verekedések íratlan, de annál szigorúbb szabálya szerint már a „kettő egy ellen” is elfogadhatatlan volt, a „három egy ellen” pedig hosszú időre diszkvalifikálta volna azokat, akik akár csak megpróbálták volna is, hanem azért is, mert gyerekésszel nem tudtam még eleget a világról ahhoz, hogy felfoghattam volna, miért éppen ezen a szegény emberen kell a sérelmeinket megbosszulni. A következő lapokon aztán megint szép képek következtek, de valahogy már nem tudtam bennük olyan jólesően gyönyörködni. Pedig ez biztosan nem román propaganda volt, hanem magyar. (Akié volt ez a könyv, az sem azért őrizte olyan féltve, mert neki épp ez a kép tetszett volna annyira. Ezt onnan tudom, hogy azt is elégszer volt alkalmam hallani, hogy „sok olyat csináltak akkor a magyarok is, amit nem kellett volna”, és akik hallgatták, meglelt emberek, egyszer sem akartak vele vitatkozni, de még mentgetni sem a dolgot.)

Dücső Csaba tehát magyar volt, ezt így vegyük tudomásul, és ne próbáljuk elkenni mindenféle értelmezésekkel, hanem igenis szégyelljük érte magunkat mindnyájan, akik magyarok vagyunk, mégpedig nem kisebb mértékben, mint amilyen mértékben a *Nincs kegyelem* borzalmas!

Lehet, hogy most valaki azt mondja erre: de ha egyszer egyetemes alapelv, hogy mindenkit csak a maga tetteért lehet felelősségre vonni, akkor miért kellene *nekem*

szégyenkezni azért, amit pedig nem én írtam, hanem Dűcső Csaba? Szégyellje magát ő, ez miránk már nem tartozik! Hát azért kell mégis – vagy legalábbis nekem azért muszáj annyira, hogy ezt nem is tudhatnám megspórolni –, mert én annyira nem tudok nem büszke lenni például a *Csongor és Tündére*, hogy ezen, azt hiszem, akarva sem tudhatnék változtatni, de nem is akarok, sőt be sem tudnám látni, miért is kellene. Nagyon büszke vagyok tehát a *Csongor és Tündére*, és jól is érzem így magam. Pedig sajnos azt sem én írtam. Azért tudok rá büszke lenni mégis, mert ezt Vörösmarty Mihály írta, nem Victor Hugo például, ő pedig magyar ember volt, akárcsak én. Victor Hugo meg francia. Amiket ő írt, azokat én, ha nagyon tetszenek, szerethetem, nagyra becsülhetem, értékelhetem, dicsérhetem, velük kelhetek-fekhetek, de akkor is legfeljebb csak irigy tudok lenni rájuk, de büszke nem. Mert a *Csongor és Tündére* is *mint magyar* vagyok büszke, másképp nem is lehetnék, mert képtelenség. (Időnként újra meg újra előkerül a kérdés: *Mi a magyar?* Hát ez. Egész egyszerűen.)

Csakhogy semmi sincsen ingyen. Mert milyen jogon vagyok én büszke, és pedig nemcsak Vörösmartyra, hanem az egész magyar irodalomra, művészetre, zenére, kultúrára, a magyar tudósokra, feltalálókra – noha nekem személy szerint egyikben sincs semmi érdemem –, ha közben nem érzem úgy, hogy Dűcső Csaba miatt nagyon kell szégyellnem magamat? Hiszen sajnos Dűcső Csaba is magyar ember volt, akárcsak én. Ha viszont mégsem tudok miatta szégyenkezni, akkor egy percre sem felejtetem el, hogy az imént felsoroltakra való büszkeségem nem jogos, hanem bizony orozva szerzett büszkeség. Azt a luxust, hogy Dűcső Csabát ne szégyellje, magyar ember csak akkor engedheti meg magának, ha teljesen mindegy neki, hogy Vörösmartyról van-e szó, vagy Victor Hugóról. (A neveket másokkal is ki lehet cserélni, lehet, hogy nem Vörösmarty és Victor Hugo lesz, hanem mondjuk Puskás Öcsi és Pelé, a lényeg ettől nem változik: Puskás góljait sem én rúgtam, akármilyen büszke vagyok is rájuk.) Márpedig én nemigen tudom elképzelni, hogy ez magyar emberek esetében egyáltalán lehetséges lenne, mert ez még az emberi természettel sem igen találna.

József Attila azt mondja: „Elegendő / harc, hogy a multat be kell vallani.” Magunkkal folytatott mindennapi harcnak lehet, hogy elegendő, de ha azt akarjuk, ami a folytatásban ott van, mármint „rendezni végre közös dolgainkat”, ahhoz nem, mert az őszinte bevallás nagyon fontos ugyan, de csak azért, mert a kezdete mindennek. A folytatáshoz az is kell, hogy amire ebből a hiánytalanul bevallott múltból jó lélekkel büszkék lehetünk, arra legyünk büszkék (de valóban arra, nehogy másra!), amit pedig szégyellnünk kell, azt igenis szégyelljük. De ez még mindig nem elég. Tudniillik én nemcsak hogy büszke vagyok a *Csongor és Tündére*, hanem örülök is neki, hogy Vörösmarty ezt megírta, hogy egyáltalán volt egy Vörösmarty, és annak is örülök, mert igenis örülök, hogy mindaz a sok szép dolog, amire én most büszke lehetek és vagyok is, csakugyan megszületett és megtörtént, sőt még nagyon szurkolok is neki, hogy ez így is folytatódjék, a világ végezetéig. Csakhogy

ennek az örömnél is van ára is: csak akkor tudhatom nyugodtan érezni és élvezni, ha ugyanakkor nemcsak szégyellem Dűcső Csabát és minden hozzá hasonló módon viselkedő magyar embert, hanem bánom is azt, amit azok cselekedtek, igaz bűnbánattal.

Itt most meg kell állnom egy kicsit, mert olyan szót írtam ide, ami nem maradhat tisztázás nélkül. Bűnbánat. Meg kell mondanom, hogy ezt itt hogy értem, még mielőtt valaki azt mondaná, hogy ez azért talán túlzás lenne. Áldott szerencsénk van a magyar nyelvvel, most nagyon megkönnyíti a dolgunkat. (És én egy kicsit most még erre is büszke vagyok – pedig ráadásul még nyelvész is vagyok, és ezt nekem a szakmám majdhogynem tiltja! –, mert ez azt is mutatja, hogy más magyar emberek, akik ezt a nyelvet nemzedékeken át kialakították, tulajdonképpen már értették formán, miről van itt szó, és már olyan nyelvet hagytak rám, amelyen én ezt most világosan el is tudhassam mondani.) Tessék csak odanézni, mit is írtam az előző bekezdés utolsó mondatában! Nem azt írtam, hogy *megbánom*, hanem azt, hogy *bánom*. Megbánni nem bánhatom meg, mert meg csak azt bánhatom, amit én magam követtem el. Bánni viszont igenis bánhatom azt is, amit személy szerint nem nekem kell felelni, hanem másoknak, de mégsem akárciknek, hanem olyanoknak, akikhez amúgy letagadhatatlanul közöm van, bármennyire nem örülnék is most ennek. Hát ilyen értelemben használtam itt a *bűnbánat* szót. Hogy igenis bánom valakik bűneit, akik valamikor olyasmiket tettek, ami nekem most szégyenemre, nem pedig büszkeségemre válik. És azért bánhatom, sőt meg sem tehetem, hogy ne bánjam, mert akik azokat elkövették, magyar emberek voltak. Tudhatok én arról is persze, amit mondjuk franciák műveltek németek ellen, vagy fordítva, de bármennyire megdöbbenék is rajta, én azt nem bánhatom, mert az elkövetőkhöz semmi közöm, hanem legfeljebb borzasztóan sajnálhatom.

Ha pedig a múltat őszintén és hiánytalanul bevallottuk, a szégyellnivalót őszintén szégyelljük, a bánnivalót őszintén bánjuk, akkor annak, akin a sérelem esett, ez bizonyára elég is lesz, és nem vár tőlünk egyebet. Ennél többet mi nem is igen adhatnánk, hacsak ezen felül valami anyagi kárpótlással is nem tartozunk. Mert arra már nincsen szükség, de én személy szerint, bevallom, képtelen is lennék rá, ne várja hát tőlem senki, hogy még büntudatom is legyen olyan bűnök miatt, amiket nem én követtem el, hanem a dűcsőcsabák. Ez nem is használna egyikünknek sem, hiszen míg a bűnbánat segíti a megbékélést, sőt feltétele is annak, a büntudat ezt inkább akadályozná, mert annak olyan a természete. (Ha ez valahol nem egészen úgy indult el, ahogy kellett volna, és úgy alakult, hogy az embereknek bűnbánat helyett büntudatuk van a múlt miatt, ott az nagyon is akadályozni tudja, hogy a – másokkal, de legalább annyira magunkkal való – megbékélés folyamata szépen haladjon előre a maga útján. A másik felet ugyanis az én bűnbánatom nagyon is segíteni tudja abban, hogy túl tudjon lépni mindazon, amit neki vagy az övéinek az enyéimtől kellett elszenvednie, de a büntudatommal nem tud mit kezdeni, hacsak azt nem, hogy azt gondolja magában: úgy kell neki, szenvedjen csak, most legalább megtudja ő is! Ez meg engem nem segít semmiben,

pedig erre most már én is ugyanúgy rászorulnék, mint ő. Berlinben volt ezt alkalmam megtapasztalni 1992 februárjában, mikor egy egész estét végigbeszélgettünk német fiatalokkal. Csak azt tudták hajtogatni, hogy ők minden büntetést megérdemelnének azért, ami a holokauszt idején történt, nem tudtak már büszkék lenni Goethére sem, de még Thomas Mannra se nagyon, Wagnerről aztán nem is beszélve. És hiába szerettem volna a beszélgetést úgy terelni, hogy próbáljuk azért ezt egy kicsit árnyaltabban nézni, mert ők mindent azzal utasítottak vissza, hogy az ilyesmire nem szabad mentséget keresni. Pedig én sem okvetlenül azt akartam volna. Nagyon sajnáltam szegényeket, de nem tudtam nekik segíteni. Ennek a büntudatnak nem kis szerepe van abban, hogy az utóbbi években a német fiatalok közül egyre többen csatlakoznak az újnáci mozgalmakhoz.)

Személy szerint bűnösnek tehát nem tudnám magam érezni. Az ellen meg már egyenesen tiltakozom is, hogy azokért a régi bűnökért engem vonjanak felelősségre, és engem akarjanak értük büntetni, illetve hogy rajtam akarják megbosszulni azt, amihez pedig személy szerint közvetlenül semmi közöm. Ha nem így tennék, az azt jelentené, hogy elfogadom a kollektív bűnösség elvét. Márpedig azt nem lehet, mert annak alkalmazása eddig még mindig olyan tragédiákhoz vezetett, amelyet gyerekkoromban azon a szörnyű képen láttam, sőt – ha tragédiákat egyáltalán illik így összehasonlítani – még sokkal olyanabbakhoz, és amelyek miatt aztán a következő nemzedékeknek nagyon felgyült nemcsak a sok nehezen kezelhető problémájuk, hanem a szégyellni- és bánnivalójuk is. (Ahogy meg van írva: „megbüntetem az atyák vétkét a fiakban, harmad és negyedízigen” – 5 Móz. 5:9, mert ez jól olvasva erről szól, nem pedig a kollektív bűnösségről.)

Ehhez kapcsolódik viszont ennek a dolognak egy másik oldala. Mert ha kollektív bűnösség nincs is, sőt elég nagy baj lenne, ha valakik úgy gondolnák, hogy legalábbis bizonyos esetekben mégis van, azért kollektív felelősség, az igenis van. De ezt sem úgy kell érteni, hogy akkor mi, maiak, ha bűnösök nem vagyunk is abban, ami régen történt, de felelősek vagyunk érte mindnyájan. Ha így értenénk, az lényegében ugyanaz volna, mint a kollektív bűnösség, csak egy kicsit kíméletesebben mondva. Nem. Hanem igenis mindannyian felelősek vagyunk azért, hogy a mi időnkben történő dolgokra gondolva az utódaink büszkék lesznek-e majd ránk, vagy pedig ellenkezőleg, nagyon szégyellni fogják magukat. Ez alól a felelősség alól pedig már csak azért sem lehet kibújni, mert ha ma olyasmi történne, aminek nagyon nem volna szabad, utódaink is pontosan azt fogják majd kérdezni, amit mi szoktunk a régi bűnökre gondolva. Márpedig mi sem csak azt kérdezzük ilyenkor, hogy azokat hogy is volt képes elkövetni, aki elkövette, hanem azt is, hogy hogy is lehetett azt megengedni, hogy azok megtörténjenek. És ezt kérdezve nemcsak egyik vagy másik akkor felelős hatalmi intézményre, kormányra, vezérkarra, ilyesmire gondolunk, hanem bizony ott van ebben minden felnőtt magyar ember, kivétel nélkül, aki akkor élt. És mi is ott leszünk benne kivétel nélkül, ha utódaink netalán ilyen kérdést lennének kénytelenek feltenni, s a kérdésükre mindannyiunktól várnák a feleletet. Ezért is vagyunk felelősek:

hiszen felelős az, akinek felelnie kell. Viszont tisztelettel kérem: akik a régi sérelmeket elszenvettedék, ne éntőlem kérdezzék már, hogy az hogy történhetett meg, hiszen hogyan felelhetnék én erre (vagy pláne ezért), mikor azokra a dolgokra gondolva ezt én is éppen ezt kérdezem?

Felelősek vagyunk tehát az utódaink előtt, és pedig nemcsak magunkért, hanem egymásért is. Ezt pedig nem elég csak úgy elméletben tudni, hanem ennek ott kell hogy legyenek a jelei is, nyilvánosan, láthatóan, észrevehetően. Egyrészt azért, mert különben az egész alig ér többet a semminél, másrészt mert nagyon fontos, hogy ezt a régi sérelmek elszenvettedői, illetve azok utódai is lássák, mert ők csak így tudhatják igazán elhinni, hogy felőlünk immár nyugodtak lehetnek, nem kell tartaniuk tőle, hogy a régi tragédiák megismétlődhetnek, hiszen mi magunk vigyázunk rá nagyon, hogy az olyasmi soha többé ne történhessen meg. (Ennek az elérhető bűnösök érdemük szerinti megbüntetése – de csakis azoké! – csak egy része.)

Ez pedig most már – a bűnök beismerésével, szégyellésével és bánásával együtt – biztosan elég kell hogy legyen a megbékéléshez. Vagy talán mégsem? Sokan azt mondják, hogy ha mindez együtt volna is, a folyamat még mindig nem indulhat el, amíg az egyik nép bocsánatot nem kér a másiktól. De inkább ne általában beszéljünk, mert az nemigen vezet sehova, abból nem lehet sokat megérteni. Mondjuk most úgy, és gondolkozzunk rajta úgy, hogy: amíg a magyarok bocsánatot nem kérnek a románoktól, és a románok is a magyaroktól, hiszen mindegyiknek bőven van, miért.

Be kell vallanom, hogy ebben a dologban én elég nagy bizonytalanságban vagyok. Érteni értem én ezt a dolgot, úgy is, mint a sérelmet szenvedettek természetes elvárását vagy óhaját, úgy is, mint a bűnbánó emberek jóvátételre törekvő dicséretes igyekezetét. Azt is értem, hogy ez egy szép szimbolikus gesztus lenne, sőt érzésem is van hozzá, hogy fel tudjam fogni, mekkora jelentősége lehet adott esetben egy ilyen gesztusnak. Azt sem mondhatom, hogy nekem a magyarok és románok megbékélése ne lenne fontos: el sem hinné senki, hiszen ez az egész könyv erről szól, még ott is, ahol nem. És mégis: mikor a bocsánatkérésről van szó, nem tudom, mit is gondoljak róla.

Ugyanis sehogy sem tudom elképzelni a magyar népet, amint éppen bocsánatot kér a románoktól, de fordítva sem. Az emberek ezt nem tehetik külön-külön, ahhoz túl sokan vannak mindkét oldalon, de együtt sem nagyon, és még képviseleti alapon is igen bajosan. Ha egyáltalán megpróbálkozhatnánk vele, az most csak úgy történhetne, hogy egy magyar ember nagy nyilvánosság előtt, ünnepélyesen bocsánatot kérne minden magyar nevében a románoktól minden olyan sérelemért, amit magyarok okoztak románoknak a történelem folyamán. Csakhogy ki lehetne az a magyar ember? Magyarország miniszterelnöke biztosan nem lehetne, hiszen a románok nehezen hihetnék el, hogy a bocsánatkérő az egész magyar nép nevében beszélt, ha másnap az ellenzéki sajtó a példátlan gyalázzal lenne tele, ami szerinte esett. (Ne tessék félreérteni, nem a mostani miniszterelnökre és a mostani ellenzékre

gondoltam én itt, hanem a mindenkorira: majdnem mindegy, ki az, és hogy jobboldali-e, vagy baloldali, mert a magyarországi politizálási stílust ismerve egyelőre alighanem ez lenne a várható következmény.) Magyarország államelnöke talán nagyobb eséllyel próbálkozhatna, de akkor meg vajon nem azon kezdenének-e gondolkozni a románok közül sokan, hogy milyen alapon beszél ő a romániai magyarok nevében is?

Azt hiszem, legjobb, ha a politikusokat eleve kihagyjuk a számításból. Mert ráadásul a bocsánatkérés olyan dolog, hogy személyes elkötelezettséget is feltételez, és bármiféle lehet, csak éppen formális nem, ha érni akar tényleg valamit. Olyanformán van ez, ahogy Karácsony Sándor írta: „Békességre törekedni nem is lehet frakkban, lakokban és többszörösen összetett mondatokban. Legfeljebb diplomatáknak. De azoknak a békességes szándéka nem mindig őszinte. Nem is igen eredményes. És csak nagyon ritka esetben Krisztus szerint való” (*A Hegyi beszéd*. Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest, 1991. 46). És mivel a politikusokon kívül sem tudok olyan emberről sehol, aki csakugyan minden magyar nevében őszintén, bűnbánattal kérhetne bocsánatot, ezt a dolgot nem látom megoldhatónak. De most még időszerűnek sem. Mert nemcsak hogy ezt az egy embert nem látom sehol, hanem azt a magyar népet sem egyelőre, amelynek nevében ez az ember jó lélekkel beszélhetne, azzal a biztos tudattal, hogy most csakugyan minden magyar nevében beszél. És másfelől román népet sem látok ilyet.

Külön nehezíti ezt a dolgot, hogy még ha fel lennénk is már rá készülve mindnyájan, a bocsánatkérésnek mind a magyarban, mind a románban olyan a formája, hogy: „Bocsásd meg nekem, hogy ezt meg ezt tettem veled.” Még ha nem ilyen hosszan mondjuk is, akkor is úgy szól: „Bocsánatot kérek.” Ezt pedig így, ebben a formában nem is olyan könnyű ám őszintén kimondani (sőt még arról sem vagyok meggyőződve, hogy kelhet-e egyáltalán), ha az ember úgy érzi, hogy de hiszen neki személy szerint semmi része nem volt abban, amiért most bocsánatot kér, sőt akiknek a nevében beszél, azoknak is a legnagyobb része meg sem volt még akkor, mikor a bűn megtörtént. És akkor hogyhogy *nekünk* bocsássanak meg? (Ha kollektív bűnösség nincs, márpedig nem szabad, hogy legyen, akkor lehetséges-e egyáltalán kollektív megbocsátás olyan értelemben, hogy nekünk bocsássanak meg az elődeink által elkövetett bűnökért? Nem úgy van-e vajon, hogy népek között inkább történelmi kiengesztelődés van, ami szintén megbocsátás, de amelyben nem az számít már, hogy kinek is, hanem inkább az, hogy mit? Ez tehát nem kollektív, hanem általános megbocsátás, amelyet viszont csak a bűnbánat ereje tud kimunkálni. S ha történetesen így lenne, akkor vajon van-e még értelme annak, hogy a másik felet azzal a kívánságunkkal hozzuk zavarba, hogy kérjen tőlünk bocsánatot?)

Fentebb, mikor arra adódott alkalmam, nem hagyhattam ki, hogy meg ne dicsérjem a magyar nyelvet, most viszont az angolul beszélőket irigylem, de nagyon. Ott tudniillik a bocsánatkérés úgy szól, hogy: „I’m sorry for what happened.” Vagyis: „Sajnálom, ami történt.” Ha ez elhangzott, akkor ott már nem kell külön bocsánatot is kérni, hiszen ez maga

volt a bocsánatkérés. Erre pedig nekünk már lenne a mi helyzetünkben is őszintén mondható szavunk, még tán jobb is, mint az angolban, mert mi ezt úgy is mondhatnánk, mégpedig magyarul is, és románul is, mert ott is van erre megfelelő szó, hogy: „Bánjuk, ami történt.”

Ezért is gondolom inkább úgy, mint nem, hogy a formális, ceremoniális bocsánatkérés erőltetése helyett inkább az angolos formában rejlő bölcsességet kellene nekünk megértenünk, magyaroknak is, románoknak is. Hogy ha látjuk az őszinte bűnbánatot, akkor vegyük úgy, hogy az elég. Mert különben a bocsánatkérés követelése még akadályává is válhat a megbékélésnek: mindegyikünk arra vár, hogy kezdje a másik. Jó ürügy arra, hogy ennek meg nem történetére hivatkozva a megbékélést sine die elhalasszuk. Ha meg mégis azt szeretnénk, hogy a történelmi kiengesztelődést szimbolikus jelentőségű eseménnyé tegyük, amelynek a dátumát is választóvonalként lehessen feljegyezni a történelemben, akkor erre sokkal igazabb és az emberek számára is emlékezetesebb formát is lehetne találni. Például úgy, hogy egy vasárnapot kijelölünk a Megbékélés Napjának, amikor nyilvános rendezvényeken és templomokban az egész országban, sőt nemcsak Romániában, hanem Magyarországon is mindenki arról beszélne, magyarok is, románok is, bűnbánattal (de nem okvetlenül büntudattal), hogy őszintén szánjuk-bánjuk mindazt, amit a mieink eddig a másik ellen elkövettek, és mert tudjuk, hogy most ők is ugyanezért vannak együtt, bocsássuk meg a történelmet, és nyissunk benne új lapot. Azokban a városokban, falvakban, ahol magyarok és románok együtt élnek, összegyűlnének, adnának egymásnak egy szál virágot, kezet fognának, és a szemébe néznének egymásnak. Biztosan lennének sokan, akik örömben még meg is ölelnék egymást. És a kijelölt időpontban együtt hallgatnák a harangok zúgását, amelyek (betűrendben mondom) evangélikus, katolikus, ortodox, református és unitárius templomokban is egyszerre szólnának azért, hogy jelezzék: a régiek elmúltak, és minden újjá lett.

De szép is lenne! Vajon mikor jutunk el odáig, hogy meg is tehesük?